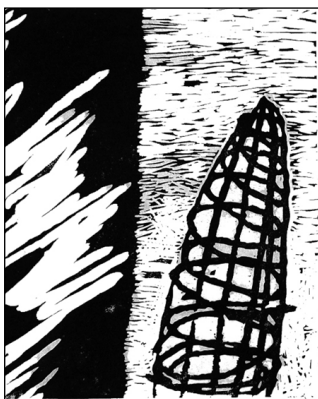

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI

A ROMÁN ORTODOX EGYHÁZ ÉS A MODERNITÁS

A népszerűt és az államimádat az ortodox szellem természetes kísértései.

Az ortodox egyházak állammal szembeni alárendelődésének elvi problémája

■ A premodern korban az ortodox vallás nem olyan személyes hitként intézményesült, mely minden egyes hívő egyéni felelősségére tart számot, hanem mint kollektív engedelmességet követelő és a közösség sorsát egészében érintő „ősi törvény”.¹ Az államhoz fűződő viszonyában az egyházat az alárendelődés és a hatalom egyszerre jellemezte: az egyházi hierarchia csúcsának kinevezése kapcsán alárendelődött az uralkodónak, ám egyedül neki állt hatalmában megerősíteni vagy cáfolni az uralomnak az „ősi törvénnyel” való összhangját.² A kétfajta hatalom „együtthangzóként”, a politikai uralom pedig egyszerre egyházi és állami természetűként tételeződött.³ A román államok egyesülése a modern korban az ortodoxia új intézményi meghatározásával járt. A világi hatalomnak köszönhető autokefál rangra emelésért és a zsinati tekintélyért cserébe a Román Ortodox Egyház elfogadta, hogy olyan törvénykezés alapján működjék, mely a világi állam meglehetősen beleszólását szentesítette az egyház szervezeti és döntéshozatali formáiba, lemondván mindazokról az előjogokról, melyek a premodern korban megillették.⁴ Az összes kommunizmus előtti alkotmány biztosította az ortodox egyháznak „a román államban uralkodó vallás” státusát. Az általa gyakorolt elnyomás és vallásellenes politikája ellenére még a kommunista állam is biztosította az ortodox egyháznak ezt a vazallus kitüntetettséget. A romániai

görög katolikus egyház kíméletlen megszüntetésével és a Vatikánnal ápolts kapcsolatok megszüntetésével (1948) egyszerre úgy tűnt, hogy a kommunista hatalom kikezelve a román ortodoxia katolikusellenes rögeszméjét. Habár az ateista állam politikájában marginalizált volt, a Román Ortodox Egyház mégiscsak társulhatott a kommunista állami politikával a román múlt nacionalista dicsőítése kapcsán. Régebbi etnicista kísértés ütötte fel ezzel újra a fejét egy több mint különös közegben és furcsa szövetségesekkel. Mint ismeretes, a 19. század végén az ökumenikus pátriárkia elítélte a *filetizmust*, azaz a vallásnak a nemzetiséggel való azonosítását. Mindazonáltal számos ortodox nemzeti egyház különállási törekvései, melyeket a szigorú egyházi autokefália megrögzött követelése is tükröztek, egyre újabb alakokat öltöttek. Bármelyik *nemzeti* ortodox egyháznak kapóra jött persze, hogy az ortodoxia *vallási* irredukibilitását az ortodox népek *etnikai* sajátosságára alapozza. Az ortodox pánszlávizmus ennek kapcsán az egyik legismertebb példa, bár korántsem az egyetlen. Az ortodox egyházak számára az államegyházi berendezkedés hagyományai mindig is a keresztény univerzalizmus saját nemzeti-regionális kifejeződési formájára való redukálásának a kísértését hordozzák. *A népszerűség és az államimádat az ortodox szellem természetes kísértései.* A Román Ortodox Egyház sokszor engedett is ezeknek, néha azzal a nevetséges érveléssel, hogy az egységes román nemzetállam eszménye természeténél fogva ortodox, és a kitüntetett ortodox keresztényi létmód az, ha románoknak születés.

Vajon ez a kettős kísértés *lényege szerint* is hozzátartozik az ortodoxiához mint szellemiséghez? Nézetem szerint nem. Nem létezik ugyanis semmilyen lényegszerűen felfogott ortodox spiritualitás. Csak bizonyos közösségi és intézményes hagyományok vannak, melyek a hozzájuk társuló életstílusoknak és mentalitásoknak az „örökkévalóság” és a „lényegszerűség” presztízsét kölcsönözték, mely a történelem hosszú tartamaival járnak szokott. Nyugaton az egyháznak a császárral vívott harca kialakította az állam problematikáját, az egyetemek megjelenése pedig felvetette a civil társadalom mint legitím, mind az államtól, mind az egyháztól független társadalmi erő lehetőségét. A bizánci hagyományban mindebből semmit sem találunk: Keleten az eszkatologikus várakozás és annak az elképzelésnek a szívóssága, mely alapján a kereszténység egyedüli hiteles formája a világnak hátat fordító szerzetesi ideál, azt eredményezték, hogy az egyháznak a világi hatalomhoz fűződő viszonya kezdetől fogva bizonyos szerves zavarokra épüljön. Mialatt Nyugaton az ismerős mondat szerint „az egyházon kívül nem lehetséges az üdvözülés”, Keleten az üdvözülés *csakis* a pusztába vonulva lehetséges; itt ugyanis a szerzetesi életeszmény tüntetően intézményellenes, és ugyanolyan anarchista az állammal szemben, amilyen bizalmatlan az egyházi hierarchia iránt.⁵ Az persze világos, hogy a pusztai atyák mondásaira nem lehet semmiféle intézményi hagyományt alapozni. Így a modernitás sajátos problémái, amelyek még mindig a jelenünkhöz tartoznak, nem merülhettek fel tagoltan a bizánci–szláv hagyományon belül. Maga a modernitás is nyilvánvalóan a katolikus–protestáns hagyomány történelmi problémája, nem az ortodoxé.

Az alapprobléma: a modernitás vallásos értelmének hasztalan keresése

■ A kortárs világgal szembesülő ortodoxia mint sajátos vallási és intézményi forma egyetlen igazi problémája az, hogy a modernitás nem *természetes* eredménye saját történelmi hagyományának. Ennélfogva bármilyen fogalmi vagy teológiai ellenvetés az ortodoxiával szemben ideologikus és mint ilyen tárgyitalan. Ha evidens módon felfuvalkodottság azt állítani, hogy a kereszténység egyedüli hiteles formája az ortodoxia, szintén téves egyes politikai elemzőkhöz hasonlóan azt hinni, hogy az orto-

dox mivolt valamilyen történelmi akadályt jelent korunk politikai és gazdasági problémáival szemben. A Román Ortodox Egyház torz válaszai a jelen kihívásaira a következő okokkal magyarázhatóak: a) egyes főpapok népszerűtetés és államimádat iránti hajlama; b) az ortodoxia minden más apostoli hagyománnyal és keresztény hittel szembeni *vallási* felsőbbrendűségének előítélete; c) a Román Ortodox Egyháznak mint intézménynek a kortárs román társadalomban képviselt anyagi hatalomért folytatott harca; d) a Román Ortodox Egyház harca az ortodoxia által a román kultúrában és a nyilvánosságban hagyományosan képviselt szimbolikus hatalomnak a megőrzéséért.

Létezik egy szívós, az ortodox vallási oktatás *stílusában* továbbörökített hagyománya annak, hogy a Román Ortodox Egyházat mint intézményt a román néppel azonosítsák. A Román Ortodox Egyház hierarchiájával szembeni kritikát sok esetben a román nép elleni támadásnak tekintik. Ennek a reakciónak az az előfeltevése, hogy a román nép sorsának egyetlen valódi mentője a Román Ortodox Egyház. A feltevést megerősíteni látszik az, hogy a románok több mint nyolcvan százaléka a Román Ortodox Egyházban bízik a leginkább. A kérdés csupán az, hogy vajon képes-e a Román Ortodox Egyház a népesség több mint nyolcvan százalékát a saját politikai céljai érdekében mozgósítani. A válasz határozottan nem. Ha arra is kíváncsiak vagyunk, hogy azok közül, akik a Román Ortodox Egyházban így bíznak, mennyien vesznek részt rendszeresen az egyházi életben, kiderül, hogy tizenhét százalékuk jár templomba néhányszor egy héten, ötvenhat százalékuk pedig legalábbis néhányszor havonta.⁶ A Nyugattal szemben, ahol a rendszeresen templomba járók aránya valahol a tíz százalék körül van, a román nép „vallásossága” túlradónak tűnik. De végük csak figyelembe a múltat is. A 17. század derekán a román országokba látogató idegen utazók csodálkozva számolnak be a bojárok vallási buzgalmáról, ahogyan misével kezdik a napot, az uralkodónál vagy a dívánnál tett látogatás után liturgián vesznek részt, a rendelt ünnepekkor templomi szertartásokon töltik éjszakáikat. Ez a látszólag olyan mély vallásosság azonban, mint A. D. Xenopol gonoszkodva megjegyzi, teljesen felszínes volt: habár végeláthatatlan ünnepléssel és imákkal tiszteltek, ezek a „hívők” naponta gyalázták is az Úr nevét, hiába véve nevét ugyanolyan gyakorisággal megszegett, mint betartott esküikben.⁷ Két évszázaddal később az 1866-os román társadalom egy éles szemű és szakavatott megfigyelője (a belga főkonzul) is a mély vallási érzés majdnem teljes hiányáról és a látszólag mindenhol jelen lévő érzelgős szertartásosságról beszél.⁸ Ez nem jelenti azt, hogy a román ortodoxok mindössze vallásos szélhámosságra képesek, hanem arra utal, hogy a mélyebb vallási érzés a románoknál szinte egyáltalán nem érintkezik a nyilvánossággal. Ez a vallásosság a kolostori közegben van jelen, az egyetlen olyan övezetben, ahol a kortárs ortodoxia még mindig mélyen hiteles. Semmiképpen sem keresendő azonban a nyilvánosságban, ahol az ortodoxiának az állammal ápolt hagyományos szövetségén túlmenően sohasem volt másfajta jelenléte. Jól mutatja ezt, hogy a románoknál a vallás szertartásos vonatkozásainak semmi köze a hétköznapi cselekvés erkölcsi síkjához. Míg Weber szerint a protestáns vallásosság képes volt a munka világi erkölcsét szigorúan vallásos értékekre alapozni, az ortodox román közegben nem volt semmilyen összeköttetés a szertartásos-vallási és a politikai-erkölcsi szférák közt. Az ortodox etika nem volt képes a szerződéses, erkölcsös és polgári viselkedést megalapozni, mert a nyilvánosságban soha nem is lépett fel azzal a szándékkal, hogy ilyen értékeket támogasson. Mi több, sohasem támogatta magát a nyilvánosság eszméjét mint az egyén önállóságának *legitim* megnyilvánulási helyét. Az ortodox románoknál a vallási tehát hagyományyszerűen különáll az erkölcsitől és a polgáritól.

Továbbá ennek az „ősi törvény” jellegű vallásosságnak a tartalmát nagymértékben az határozza meg, hogy a közösség mit képes „hagyományként” befogadni. A mí-

toszok, a babonák és a népi vallási elemek aránya ily módon túlnyomónak bizonyul a teológiai fogalmiság szigorán alapuló vallásos kultúrához képest.⁹ A hivatalos vallással szemben ugyanis a megélt vallásosságot mélyen áthatották a babonás szokások, a varázslás, a ráolvasások, a bűvölések és mindenféle archaikus szokás. A premodern évszázadokban megélt vallásosság óta ez a megváltoztatandók megváltoztatásával máig érvényes. Az ortodoxia *fölfelé* vállalta, hogy az államot szolgálja, és *lefelé* elfogadta, hogy a népi vallásosság leghóbortosabb folklorisztikus formáival éljen együtt. Éppen ebben van azonban a probléma. Miközben jelenleg Romániában az emberek többsége ortodox vallási hovatartozását hangoztatja, az elemzők pedig lenyűgöző statisztikákat állítanak össze ez alapján, senki sem kérdez rá többé, hogy mit is jelent ma ortodoxnak lenni. Mindazok, akik ortodoxizáló fejtegetéseiket vagy polgári aggodalmaikat olyasmire alapozzák, mint a nyolcvan százalékos bizalmi index, mely ráadásul olyan egyénekre jellemző, akiknek más demokratikus intézményekben nincs semmilyen bizalmuk, figyelmen kívül hagyják, hogy a nyugatihoz hasonlóan a román társadalom is nyilván *elvilágiasodott* (egyszer és mindenkorra átessett a vallásnak a nyilvánosság szférájából történő kiiktatásán és a magánszférában való rögzítésén), visszafordíthatatlanul *szekularizálódott* (a modernitással a román társadalom végérvényesen belépett a vallásos értékek világi értékeké történő átalakítási folyamatába), és a vallási javak szabadpiacának megnyílásával a mi társadalmunk is alávetette magát a kulturális pluralizmus logikájának, mely elkerülhetetlenül a kereszténység vallási fennhatóságának a végét harangozza be.¹⁰ A tömegek mozgósítása szempontjából a modern román társadalomban a vallás csak ürügy lehet. Való igaz, a nacionalizmussal keresztezve a vallás szolgálhat még meglepetésekkel, a hangsúly azonban a nacionalizmuson és nem a valláson van.

A jövő: túl a belső szekularizálódáson

■ Vallásilag az ortodoxia központi problémája az egyház kimenekítése abból a *belső szekularizálódásból*, melybe az államhoz fűződő hagyományos kötelekei észrevétlenül, a „szimfonikus” politikai uralom elve alapján kényszerítették. Ha tetszik, ha nem, minden egyes ortodox nemzeti egyháznak át kell mennie a maga „második vatikáni zsinatán”. A modernitás által a hagyományban előidézett törés arra kényszerítette a kereszténységet, hogy a modernitást ne sátáni katasztrófa-ként értelmezze (miként egyes ortodox főpapok még mindig hajlamosak rá), hanem lehetőségként arra, hogy újragondolja saját történelmi rendeltetését. A modernitás *vallási* leckéjének a megértésével a kereszténységnek esélye van rá, hogy egyszer és mindenkorra megszabaduljon attól a vallásos ideológiától, melyet a *belső szekularizálódás* hatására minden keresztény egyház öntudatlanul átvett. Mégpedig azt a döntő ténytet kell újra megfontolni, hogy Krisztus evangéliuma nem valamilyen doktrína, a keresztény teológia nem lehet tudomány, és állításai nem bizonyosak, hogy a világ Megváltóját mint gonosztevőt ölték meg, és a testté lett Ige nem egy szakrális nyelvet beszélt, hanem a népit, a vámosok, a halászok és a prostituáltak nyelvét; végső soron tehát azt, hogy a keresztény kinyilatkoztatás hit nélkül semmi, a hit pedig semmi a nélkül a bizonyosság nélkül, melyet a keresztény ember csak önmagából meríthet, ha kegyelemben részesült. A kereszténység a lélek vallása, és egy önmagát a fizikai világ tárgyainak a nyelvén értelmezni nem hagyó bensőségnek a metafizikájával együtt áll vagy bukik. Mi több, a kereszténység tartalma *nem* ezoterikus. Nyíltan, egyszerű szavakban és beláthatóan ki van mondva minden. A kereszténység felszíne egyenesen a mélye. Amikor a főpap tanítása felől kérdezte Jézust, ő ezt válaszolta: „Én nyilvánosan szólottam a világnak” (Jn 18,20). Világos, hogy Krisztus eljövetele és az evangélium hirdetése véget vet az ezoterikus kinyi-

latkoztatásoknak, megszünteti a gnosztikus magatartás létjogosultságát, és felozlatja az ősi hagyományokon alapuló misztériumokat. A Megváltó eljövetele után nem lehetséges már semmiféle *prisca theologia*. Minden felszínre jön, nincs többé titkos tanítás, mindenki hozzáférést nyer a legmélyebb üzenethez. Krisztus után a *mélység* nem jelent *rejtettet*. A mélység mostantól az lesz, ami *átélt, testtel megvalósult, a hússal véghezvitt*. A külső belsővé válása, és a bensőség logikájából való kilépés, anélkül hogy újra a sekélyes külsőségekben rekednénk meg. A keresztény egyházak megtisztulása után mindazoktól a vallási ideológiáktól, melyekkel a történeti kereszténység egészen mostanáig gyermeketeg és meggondolatlanul azonosult, a Megváltó eljövetelére vetett hit előtt óriási jövő áll.

A Román Ortodox Egyház mint intézmény egészen mostanáig fel sem vetette ön-maga számára a kinyilatkoztatott keresztény üzenet hordozói minőségében való visszavonulás lehetőségét a világi állam szekularizáló kötelékéből. Ellenkezőleg, a kommunista rendszer összeomlása nyomán ösztöne azt diktálta, hogy visszafoglalja mindazokat a régi állásokat, melyekből a kommunista állam kiszorította. A szerzetesek és a papok továbbra is fizetett állami alkalmazottak. A felső papságnak a kommunista rendszerrel és különösen a Szekuritátéval való együttműködését mint kényes kérdést sohasem vetették fel az egyházon belül, azokra a világi hívőkre pedig, akik ezt nyilvánosan megtették, szúrós szemmel, az egyház ellenségeiként tekintettek. Vannak arra utaló jelek, hogy egyes főpapok a kommunista titkosszolgálatban főtisztek is voltak, és nem véletlen az sem, hogy jelenleg éppen ők vannak az arra legalkalmasabb pozíciókban, hogy az egyházzal olyan intézményes képet alakítsanak ki, mintha az egy révetegen és reakciósan megidézett vagy immár meghaladott múlt nosztalgiájába dermedt volna. A Román Ortodox Egyházzal nemegyszer társított nacionalizmus végső soron *ezeknek* a főpapoknak a nacionalizmusa és nem az ortodox vallásé. Nincs semmi ortodox az egyház vezetőségének abban a vágyában, hogy Nicoale Ceaușescu építészeti megalomániájával versengjen, és a szörnyszülött Nép Háza (a jelenlegi Román Parlament) mellett felépítse gigantikus egyházi másolatát (tizenkétezeres férőhellyel), melyet dagályosan a „Nemzeti Üdvözülés Templomának” nevezne. A papság egy jelentős részének Nyugat-ellenes álláspontja, egyes főpapok (akik szép karriert futottak be a kommunizmus alatt) további bátorításai, hogy az egyház foglaljon nyíltan állást a politikai csatározásokban, többségük érzéketlensége azok iránt az igazságtalanságok iránt, amelyeknek görög katolikus testvéreik néha ortodox segédlettel estek áldozatul, a nacionalista demagógia, az ásító szertartásosság és az államnak való heves udvarlás, hogy a költségvetésből minél több pénzt és egyáltalán minél nagyobb privilégiumokat lehessen kicsikarni: mindezek egyaránt folytatásai a múltnak, és a jelen értelmezésének a kudarcai; egyazon jelenség két arca: a modernitás elleni céltévesztett harc. A szóban forgók mintha azt hinnék, hogy elhallgattathatják Istennek hozzánk a jelenben intézett kérdéseit azzal, hogy a múlt felé fordítják korunk arcát. Ám nem ezért adatott nekünk a jelen pillanat. Egyes éleslátóbb prelátusok közben a jelen vallásos üzenetéhez próbálják igazítani az egyházat. Világos is, hogy csak azoknak van jövőjük, akik nem a múltban álmodoznak, hanem a jelenben dolgoznak. Csak a megvalósulandó az, ami élő.

Egyszóval azt hiszem, az ortodoxia egyáltalán nem *elvi* akadály a román társadalom modernizálásának, mint azt I. P. Culianu többször kifejtette.¹¹ Azt sem hiszem, amit egyes visszafogottabb elemzők sugallnak,¹² hogy a Román Ortodox Egyház teljes kiiktatása a nyilvános szférából kiiktatná Románia integrációs problémáit. Inkább arra hajlok, hogy a felvilágosult román társadalom célja nem a számunkra a Román Ortodox Egyház által közvetített hagyomány *ellenére*, hanem a *vele együtt* megvalósuló európai integráció kellene legyen. Az, hogy a romániai polgárok jelentős része a jelek szerint ugyanezt hiszi, azt sugallja, hogy a követendő út nem a Ro-

mán Ortodox Egyház által jelképesen képviselt hagyományokkal szemben álló jövő felé, hanem a vallás és a modernitás bonyolult viszonyának újragondolásán át vezet, méghozzá arra a konkrét módra való tekintettel, ahogyan a mi társadalmunk a laicizálódás, a szekularizáció és a kulturális-vallási pluralizmus dinamikáját megéli.

R. L. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Daniel Barbu: Șapte teme de politică românească. Antet, 1997. 114. (Ezt a problémakört főként a 17–35. 107–127. oldalakon tárgyalja.) Az ősi törvény / vallási törvény viszonyához lásd még a nagykalotai hívek álláspontját a Rómával való egyesülés kapcsán (1699): Mircea Păcurariu: Istoria Bisericii Ortodoxe Române. II. Editura Institutului biblic și de misiune al B.O.R., Buc., 1980. 304.
2. „A papság a román államokban az uralkodó személye által képviselt világi hatalomnak mindig alárendelt volt.” (A. D. Xenopol: Istoria românilor din Dacia Traiană. III. Negyedik kiadás. 1988. 515, 517; C. C. Giurescu: Istoria românilor. I. Harmadik kiadás. 1938. 407–408. is leszögezi, hogy az egyház bizonyos értelemben, az uralkodó által képviselt állam iránti totális engedelmesség feltétele mellett mindenható volt.)
3. Șerban Papacostea a bizánci politikai ideológia hatásáról in: M. Bărbulescu – D. Deletant – K. Hitchens – Ș. Papacostea – P. Teodor: Istoria României. Editura Enciclopedică, Buc., 1998. 171–173; itt 178, 198. Az állam és az egyház közötti viszonyhoz a román államokban lásd Andrei Pippidi: Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII. Editura Academiei R.S.R., Buc., 1983. 100–109.
4. Ehhez az intézményi újrendeződéshez lásd M. Păcurariu: i. m. III (1981). 119–138.
5. „Az ortodoxia viszonya a világhoz szigorúan negatív” – mondja 1926-ban Mircea Florian, aki az ortodoxiának a 20. századhoz való viszonyát az „anarchia vagy formalizmus ne varietur” képletben véli megragadhatónak (Cultura română și ortodoxia. In: Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet. IV. Dacia, Cluj, 1993. 268–269). A keleti kereszténység vallási eszményének a rövid leírására Daniel Barbu az extra coenobio nulla salus kifejezést használja (Note despre spiritualitatea creștinismului răsăritean în secolele VIII–XII. Utőszó André Vauchez Spiritualitatea Evului Mediu Occidental című kötetéhez. Editura Meridiane, Buc., 1994. 172–173).
6. A METRO MEDIA / Transilvania 1990. november 1–18. közötti felmérése.
7. A. D. Xenopol: Istoria românilor din Dacia Traiană. IV. (Negyedik kiadás. 1993) 407.
8. Valeriu Stan: Un raport consular belgian din 1866 despre caracterul și moravurile românilor (1992) című munkáját idézi D. Barbu: Șapte teme de politică românească. 19–21.
9. Így jellemzi a román fejedelemségek vallási életét Pompiliu Teodor: Secolul luminilor în țările române. In: M. Bărbulescu et al.: Istoria României. 315.
10. Jean Baechler: Religia. In: Tratat de sociologie [1992]. Ed. Raymond Boudon. Humanitas, 1997. 507–517.
11. I. P. Culiuanu: Dușmanii capitalismului. In: Mircea Eliade. Nemira, Buc., 1995. 169–174; Ku Klux Klan ortodox. Meridian 1990. május–június, 64.
12. Gabriel Andreescu: Relații internaționale și ortodoxie în Estul și Sud-estul Europei. Studii internaționale 1998. 4. 3–32; a cikk központi tézise szerint „a jogállam elvei az ortodoxista papság és intézmények nyomása alatt vannak, melyek az intézményesült Európába való integrációs folyamatokkal szemben szemmel láthatóan ellenségesek”. A kelet- és délkelet-európai stabilitás „alapvető módszereként” a szerző az „ortodox dominancia korlátozását” javasolja „az ortodox többségű államokban” (31.), abból a premisszából kiindulva, hogy természetes összefüggés van az ortodoxia, a nacionalizmus és a premodern hagyományok között: „az ortodoxia ebben a régióban az ortodox nacionalizmus formájában nyilvánul meg.” (25.)